

УДК 911.3

К. Січкаренко, асп.

ВПЛИВ РИНКУ ПРАЦІ НА СТРУКТУРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті наведені результати дослідження зв'язку між сучасними тенденціями на національному ринку праці та структурними і регіональними зрушеннями у вищій освіті. Розглянуто основні чинники цього процесу, обґрунтовано причини непропорційної підготовки кадрів.

In article brought results studies relationship between modern trend on national market of the work and structured and regional shift in Ukrainian formation. They are considered main factors of this process, is motivated reasons of disproportionate preparing the personnel.

Нині потреба економіки країни потребує нових фахівців з середньою спеціальною освітою (тобто випусників ПТУ, коледжів, технікумів) в двічі більше, ніж фахівців з вищою освітою (з яких переважно потребує випускників технічних і виробничих спеціальностей), до того ж рівень підготовки кадрів у переважній більшості вітчизняних ВНЗ категорично не влаштовує роботодавців. Така ситуація є загрозливою не лише через неефективність витрачання значної частки бюджету, а й через загрозу економічній безпеці країни; найбільш прийнятним рішенням є корекція структури підготовки фахівців вітчизняними вищими навчальними закладами з орієнтацією на національний та регіональні ринки праці, а саме на потреби найбільш динамічних галузей вітчизняної економіки.

Дослідження цієї проблематики важливо з точки зору покращення соціально-економічних умов та нормативно-правової бази для пришвидшення розвитку економіки, подолання системних проблем її розвитку, регіональних диспропорцій та стимулювання депресивних регіонів. Ця тематика висвітлюється в науковій та науково-популярній літературі за останні 5 років досить широко. Дослідження системи вищої освіти зокрема та соціальної сфери взагалі проводяться власне ВНЗ (тобто представниками освітянської спільноти), державними і професійними установами (Міністерством освіти і науки України, Академією педагогічних наук, структурами Кабінету Міністрів та Академії наук). Найбільш значний доробок мають такі дослідники та вчені як В. Кремінь, С. Ніколаєнко, В. Куценко, О. Шаблій, О. Топчієв, І. Дудник.

При формуванні щорічного державного замовлення ринку праці, професійно-кваліфікаційна структура потреби у нових кадрах має бути вирішальним фактором; на даний момент кожен навчальний заклад фактично самостійно формує заяву на бюджетні місця, що призводить до викривленої структури підготовки фахівців, значному безробіттю серед випускників (нині кожен сьомий громадянин у віці від 22 до 30 років не має роботи), високій частці людей, що після отримання диплому працюють не за фахом. Оптимальною була б ситуація, коли фахова структура випускників відповідала сьогоднішнім потребам вітчизняної економіки: це б дало змогу вирішити низку принципових питань, як то – ефективність використання бюджетних коштів, кадрове забезпечення поступального розвитку національної економіки, зменшенню безробіття.

Вітчизняний ринок праці має специфічні риси, що відрізняють його від сусідніх країн; він пережив декілька періодів трансформації, а також має значні регіональні розбіжності. Нині в державі офіційно зареєстровано понад 20 млн. зайнятих, але їх чисельність поступово скорочується. Специфічними є невисока (в порівнянні з світовим, загальноєвропейським рівнем) кількість працюючої молоді: це спричинене суспільними традиціями – безперервним навчанням підлітків до 19-22 років та відсутністю для роботодавця стимулів заповнення вакансій

молоддю, негнучкість графіку роботи; велика вагома частка пенсіонерів серед працюючих зумовлена значною залишковою працездатністю (в Україні найменший в Європі пенсійний вік – 60 і 55 років для чоловіків і жінок відповідно); відмінність між міською і сільською місцевостями – в останній значно раніше у людини починається трудова діяльність та пізніше закінчується (переважно через зайнятість у сільському господарстві); вагомі також і тендерні відмінності у зайнятості – серед тих працюючих, що мають середню освіту кількість чоловіків на 20-25 % переважає кількість жінок, а з підвищенням освітнього рівня їх частки практично вирівнюються [1].

В регіональному виразі потреби регіонів у кадрах суттєво різняться. Найбільший приріст нових робочих місць (у тому числі і найбільш кваліфікаційно вимогливих та високооплачуваних) припадає на найбільші міста (надто столицю), а також регіони, що розвиваються пришвидшеними темпами – Запоріжжя, рекреаційні зони чорноморського узбережжя тощо. Також ростуть потреби у кваліфікованій робочій силі локальних ринків праці – окремих промислових вузлів, невеликих міст. Здебільшого це потреба у працівниках робітничих професій (надто пов'язаних з будівництвом, машинобудуванням та металообробкою – працівників з інструментом та операторів промислового устаткування). На жаль відповідна територіальна та фахова структура навчальних закладів (надто ВНЗ) не відповідає таким потребам. Нині маємо фактично сталу кількість професійно-технічних НЗ, технікумів та коледжів (тобто нових закладів населених пунктах з потребою у відповідних кадрах не відкривається), а до цього часу навіть відбувалося їх скорочення, і на противагу цьому значно збільшується мережа ВНЗ. Нині фактично в кожному місті України з населенням понад 100 тис чоловік існує принаймні один навчальний заклад III-IV рівнів акредитації (чи філіал такого закладу). ВНЗ відкриваються навіть в містах з постійним населенням менше 50 тис чоловік (надто така ситуація характерна для АРК).

Вітчизняний ринок праці з часу отримання Україною незалежності пережив 3 стадії. Перша розпочалася 1992 року характеризується появою безробіття (у радянській Україні його фактично не було через цільову державну політику – штучного завищення кількості робочих місць) та хаотичною лібералізацією; цей ефект посилювався через глибоку системну кризу, і як наслідок стрімкого скорочення кількості робочих місць та зниженню реальної заробітної плати, найбільшого скорочення зазнали будівництво – на 60% [1], промисловість – 45%, сільське господарство – 36%. Збільшилась кількість працюючих тільки у сфері банківської справи та фінансових послуг – на 26%, у державному управлінні та правлінні громадських організацій – на 75%, та аж надто збільшилась кількість само зайнятих – понад як у 7 раз. Друга стадія тривала з 1998 року до 2002 – протягом цього часу у структурі зайнятості трансформації, що мали місце протягом минулої стадії, втратили свою динаміку, і склалися пропорції, що зберігаються і по сьо-

годні [3]. Третя стадія триває по сьогодні: зростає кількість робочих місць, частка в них відносно високооплачуваних та кваліфікованих, загострюється дефіцит робочої сили по окремих спеціальностям. Так, найбільш бажаними нині є переважно робітники зі середньою спеціальною або середньою технічною освітою (працівники з інструментом, оператор промислового обладнання), а серед фахівців з вищою переважають запити на інженерні спеціальності – проектувальники, технологи.

За останні 15 років у країні докорінно змінилася структура зайнятості за її видами. У 1992 році найбільше працездатних було зайнято у промисловості – 30%, 18-у сільському господарстві, по 10% у транспорті і торгівлі, 15% у освітній сфері, 8% у будівництві; у минулому році відповідні показники були в щонайменш на % меншими, проте суттєво виросла частка самозайнятого населення (в тому числі за рахунок присадибних ділянок), кількість працюючих у торгівлі і громадському харчуванні.

Вплив ринку праці на розвиток освітньої сфери відбувається як безпосередньо, так і опосередковано. Під останнім ми розуміємо в першу чергу формування громадської думки і суспільного запиту на професії. А саме рівень оплати працівників певної сфери, їх статус у суспільстві, кількісна потреба у нових кадрах викликає формування у пересічного громадянина певної картини ринку праці, низку суспільних стереотипів. Саме на ці суто психологічні орієнтири і спирається абітурієнт (а частіше батьки абітурієнта при виборі майбутньої професії). Так, закладене ще 20-30 років тому суспільне уявлення про людину з вищою освітою як про людину з суттєво вищим матеріальним статком та повагою оточуючих (відносно людини без вищої освіти), стало основним підґрунтям для бурхливого зростання кількості студентів саме у ВНЗ НІІ/ рівнів акредитації, що тепер становлять понад як 2/3 усієї кількості студентів [2]. Нині відбувається обернена тенденція – дефіцит працівників робітничих спеціальностей спричинив суттєве зростання їх заробітної плати, що подекуди суттєво перевищує оплату інтелектуальної праці, що ініціює в суспільстві поступовий перегляд пріоритетів – нині у професійно-технічних навчальних закладах навчається понад 1,5 тис. чоловік, що вже отримали вищу освіту.

Дефіцит кваліфікованих кадрів виділяється серед низки проблем, що стримують динамічний розвиток продуктивних сил країни є, і його переживають всі без виключення державні та приватні промислові підприємства України. Це відбувається на фоні номінального підвищення кількості випускників ВНЗ та декларованого закладами освіти підвищення якості освітніх послуг. Ґрунтовне вивчення причин такого дисбалансу з подальшим обґрунтуванням дієвої програми по приведенню до відповідності підготовку кадрів до реальних потреб економіки є об'єктивно необхідною умовою для її збалансованого розвитку. Потреби вітчизняних підприємств на заміщення вакантних посад (Статистичний щорічник "Регіони України" за 2006р.) становлять (тис. чол.): державні службовці -10, професіонали (з вищою освітою за гуманітарним профілем) – 17, фахівці (з вищою освітою за технічним напрямом) – 15, технічні працівники (з середньою спеціальною освітою) – 4,

сфера обслуговування – 10, підприємства АПК – 2, робітники з інструментом – 53, оператори машин та технічного устаткування – 38, найпростіші професії – 16. Потреби економіки країни у кадрах (як на заміщення вакантних, так і новостворених посад) з вищою освітою та середньою спеціальною складають пропорцію приблизно 1:1 – тобто на одного випускника ВНЗ має припадати два випускники технікуму та профтехучилища. Але нині маємо протилежну картину – величезна перевага випускників вищої школи, що в декілька разів перевищує реальну потребу у них. До того ж маємо ще 2 негативні тенденції – падіння якості освіти по більшості напрямів підготовки (за заявами роботодавців, понад як 80% пошукувачів за кваліфікацією не відповідають вимогам ринку праці) – це спричинено відтоком кадрів з вищої школи, провалом у вихованні молодих викладачів та відлученні вітчизняної освіти від світового наукового процесу (що викликало відставання предмету викладання від реалій) у 90-х роках минулого століття. Друга негативна тенденція – надмірне збільшення студентів на напрямом навчання "економіка підприємства" та "право" – що ще більше віддаляє вищу освіту від потреб сьогодення [1].

Причин такої ситуації декілька, проте основних дві. Перша – тривалий занепад виробничої сфери у країні після проголошення незалежності, наднизький рівень оплати праці технічних працівників, і як наслідок різке падіння престижу робітничих професій. Друга причина має соціально-психологічний характер: надмірний попит серед абітурієнтів (і їх батьків) саме на здобуття вищої освіти є головною причиною дисбалансу у системі освіти, адже ВНЗ лише реагують на запит суспільства. Така тенденція склалась через популяризацію у суспільстві певних типажів щодо робітничих спеціальностей та студентів профтехучилищ, вищий соціальний статус та середній рівень оплати праці у працівників з вищою освітою.

Як підсумок, треба вказати що не зважаючи на те, що на систему освіти держава витрачає найбільше (зпоміж інших напрямів – охорони здоров'я, національну безпеку, тощо) коштів – майже 30 млрд. грн. – тобто майже 20% зведеного бюджету та 6% ВВП (на 2006р.), вкладення цих коштів не є ефективним (воно не вирішує тих завдань, які сьогодні стоять перед Міністерством освіти, освітньою спільнотою), адже запит суспільства, національної економіки та власне держави вітчизняна система освіти (надто – вищої освіти) задовольнити не може. Водночас ситуація потребує розв'язання, адже вона стримує подальший розвиток національної економіки; вирішенням може бути лише перегляд системи державного замовлення, зближення роботодавця та ВНЗ, модернізація системи працевлаштування, зміна територіальної структури системи освіти у відповідності до потреб ринку праці.

1. Лібанова Е.М. Ринок праці. – К., 2003. 2. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2006/2007 навчального року: Статистичний бюлетень. – К., 2007. 3. Регіони України 2005: Статистичний щорічник. – К., 2006.